



## YENİ DÜNYA DÜZENİNDE JEOPOLİTİĞİN DEĞİŞEN KONUMU

Aziz BALCI\*

### ÖZ

Bu çalışmada, jeopolitik kavramının, doğuşu ile beraber tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler incelenmiştir. Bu kapsamda, 19.Yüzyılın sonlarından itibaren farklı isimlerle de olsa Avrupa coğrafyasında uygulama alanı bulan jeopolitik kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası, Soğuk Savaş döneminde ise özellikle ideolojik bir içeriğe sahip olarak ilerlemiştir. Bununla beraber, Soğuk Savaş sonrası oluşan Yeni Dünya Düzeninde jeopolitiğin konumu, çalışmanın temel inceleme konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrası dönem, çalışmada 1990-2001 ve 2001'den günümüze olarak iki alt döneme ayrılarak incelenmiştir. Bu şekilde bir incelemeye tabi tutulmasının nedeni, iki alt dönem arasında bazı önemli farklılıkların bulunmasıdır. Bu farklılardan en önemlisi yeni dönemde ABD karşısında bir güç eksenini olarak beliren devletlerin kendine has jeopolitik yönelimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu bilgiler ışığında, genel anlamda çalışmada, jeopolitiğin çeşitli dönemlerde gelişimini ve kullanımını anlatırken teorik ve pratiği birleştiren bir yöntem izlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Jeopolitik; Soğuk Savaş; Yeni Dünya Düzeni; ABD; Rusya

### THE CHANGING POSITION OF GEOPOLITICS IN THE NEW WORLD ORDER

#### ABSTRACT

In this study, alterations of concept of geopolitics together with its emergence were analyzed. In this context, the concept of geopolitics that was implemented in Europe even with different words from the end of 19th century; post-World war II, during the cold war, was especially used with an ideological content. Nonetheless, especially in the New World Order in the post-cold war, the position of geopolitics forms the main topic of study. In this context, post-cold war period was analyzed as two sub-periods between 1990-2001 and from 2001 to present in the study. The reason of analyzing in this manner is due to existence of some important differences between two sub-periods. The most important one of these differences is the emergence of the geopolitical orientations of the states that emerged as a power axis against the USA in the new period. In the light of these informations, in general terms, in study, a method was used that combines theoretical and practice while expressing the using and development of geopolitics.

**Keywords:** Geopolitics; Cold War; The New World Order; USA; Russia

---

\*Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, aziz.balci@ufuk.edu.tr

## 1.Giriş

Jeopolitik bilimi 19. Yüzyılın sonlarından itibaren İmparatorlukların, Ulus-Devletlerin kendi siyasi coğrafyalarını tanımlarken kullandıkları bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden günümüze kadar çeşitli formlarla ve her bir devletin kendi çıkarlarının takibi doğrultusunda şekillenip gelmiştir. 19. Yüzyıl sonundan itibaren özellikle Avrupa devletlerinin uyguladıkları ya da uygulaması gereken politikaların coğrafi yönden tanımlanması amacıyla kullanılan jeopolitik, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Soğuk Savaşın çift kutuplu dünya yapısının etkisiyle çoğunlukla ideolojik bir seyir izlemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise jeopolitik, bu konudaki tartışmalarla beraber, ABD'nin tek etkin güç konumunda kalmasının sonucu olarak bu ülkenin perspektifi ile ilerlemiştir.

Jeopolitiğin gelişimi açısından İkinci Dünya Savaşı sonu ve bazı yönleriyle Soğuk Savaş sonuna kadar olan zaman diliminin “Klasik Jeopolitik” teorilerin hakim olduğu dönem; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş sonunu simgeleyen zamanın da “Yeni Jeopolitik” teorilerin sahne aldığı dönem olduğu yargısı genel olarak kabul görmektedir. 1991'de SSCB'nin tarih sahnesinden çekilişi, ideolojik ve siyasi rakibi karşısında üstün duruma gelen ABD'nin oluşan bu “Yeni Dünya Düzeni” içerisinde tek süper güç olarak kalıp kalmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede yeniden yorumlanan özellikle Batı merkezli jeopolitik teoriler, yeni küresel ortamı okumaya ve değerlendirmeye yönelmiştir.

Jeopolitik kavramının anlamı konusunda ise birtakım tanımlamalar mevcuttur. Flint'e göre jeopolitik kelimesi; bir taraftan bölgesel hakimiyet için devletlere savaş ya da diplomasi gibi kavramları çağrıştırırken; diğer taraftan teoride, insanları ve devletleri bulunduğu bölgeye göre sınıflandırmaya yaramaktadır. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde jeopolitik; “Demir Perde” ve “Özgür Dünya” kavramları temelinde ya da Batı'nın bakış açısıyla “Komünizm tehdidi”, Sovyet bakış açısıyla da “Amerikan emperyalizmi” temelinde bölgesel kontroller için kavramsal bir zemin oluşturmuştur (Flint, 2006: 13).

Bu arka plan ışığında bu çalışmada, öncelikle bir altyapı oluşturması amacıyla, jeopolitik biliminin doğuşu ile birlikte Klasik Jeopolitik teorilerin genel eğilim gösterdiği konular, geliştiği bölgeler ve düşünürler bakımından bir incelenmesi yapılacaktır. Asıl odak noktasını oluşturan konu ise, Soğuk Savaş sonrası oluşan “Yeni Dünya Düzeninde” jeopolitiğin konumunun nasıl değiştiği ve hangi tezler üzerinden hareket edildiği olacaktır. Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası ortamın tek kutuplu mu yoksa çok kutuplu mu bir düzene kapı açtığı tartışması ya da sürecin ne şekilde değişim gösterdiği konusu, makalenin önemli noktalarından birini oluşturacaktır.

Bu çerçevede, makalenin ilk bölümünde 19.yüzyılın son çeyreği ile birlikte başlayan ve genel hatlarıyla 1945-1990 arası dönemi de içerecek şekilde, dönemin jeopolitik yaklaşımları nasıl şekillendirdiği ve sosyal bilimcileri ne yönde etkilediği konuları ele alınacaktır. Devam eden bölümde Soğuk Savaş sonrası küresel dünyada ABD'nin konumu, geliştirilen jeopolitik yaklaşımlar ve bu bağlamda Rusya ve Çin gibi yeni güçlerin ortaya çıkma durumu ve jeopolitik yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde ise makalenin bütününe ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

## 2.Klasik Jeopolitik Teorileri ve Bu Teorilerin Temel Konusu

Jeopolitik; düşüncede ve uygulamada, baskın siyasi yapılar olan Ulus-devletler ve diğer tür devlet oluşumları ile ilişkili görülmektedir. Özellikle jeopolitik, Avrupa'daki güçlü devletlerin, aralarında büyüyen rekabete sahne olduğu 19. Yüzyılın sonu ile bağlantılıdır ve bu dönemde genel kabul gören adıyla "Klasik Jeopolitik" olarak tanımlanmış ve ortaya çıkmıştır. Jeopolitik başlangıçta, Batılı devletler özelinde meydana gelen devletlerarası çatışmayı ve rekabeti ifade eden bir terim olarak anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, aslında bu durum jeopolitik kavramını, güçlü devletlerin nüfuzunu daha zayıf olanlar üzerinde kullanmasına neden olan emperyalizm kavramından ayırmaya yarayan teorik bir çaba olarak belirmiştir (Flint, 2006: 17). Siyaset Bilimci Rudolf Kjellen 1899'da İsveç'in sınırları hakkındaki bir makalede kavramı ilk kez kullanmış (Haggman, 1998: 100) ve bunu takip eden dönemde, jeopolitik, uluslararası politikaya daha gerçekçi bir yaklaşım ya da kendi çıkarını takip etme şeklinde gerçekleşen yönelimi ifade eden bir anlamda kullanılmıştır. Bu türden bir kullanım, devletlerin o andaki konumlarını ve uygulayacakları politikaları şekillendiren ve esas olarak bölgelerin ve içerdikleri kaynakların önemine özel vurgu yapan bir içeriğe sahiptir. Jeopolitik biliminin, küresel fiziki coğrafyanın gerçekleri temelinde, uluslararası politikanın bir ilkesi olduğu varsayılmıştır. Bu anlamda küresel fiziki coğrafya, deniz veya kara gücü olarak bilinen imparatorlukların ya da devletlerin; kıtaların, okyanusların idaresi amacıyla hareket etmesine ve politika üretmesine zemin hazırlamıştır (Dodds, 2007: 24-25).

Dinamik yapısı ile jeopolitik, "bir canlı organizma" olarak ele aldığı devletin büyüüp gelişmesi için gerekli coğrafi unsurları ve olanakları araştırmaktadır. Bu yapı, devletin coğrafi unsurlardan faydalanma konusundaki amacının bir sonucu olarak görülmektedir. Bu anlamda jeopolitik, daha çok dış politikanın belirlenmesinde coğrafi unsurlardan yararlanmaktadır (İşcan, 2004: 52). Devletin canlı bir organizma olarak ele alınması, 19. Yüzyılın sonlarında özellikle Alman coğrafyacı ve jeopolitik bilimcilerin temel tezi olmuştur. Bu kişilerden en önemlisi politik coğrafyanın önemli isimlerinden olan Friedrich Ratzel'dir. Ratzel, sistemini evrim ilkeleri ile ilişkili olarak tasarlamış ve içinde bulunulan siyasi ortam ise, Ratzel'in jeopolitik düşüncelerine katkıda bulunmuş, devletin de aynı insanlar gibi "canlı bir organizma" olduğu ve büyüüp gelişebileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Devletin bu türden organik kodlara sahip olduğu teorisi, Almanya'nın gelecek vizyonunda önemli bir yer oluşturmuştur (Cohen,2009: 17).

### 2.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Dünya ve Jeopolitik

İkinci Dünya Savaşı öncesi küresel sistem, jeopolitiğin siyasi coğrafya içerisinden doğuşuna şahit olmuştur. Jeopolitiğin bu doğuşu, devletlerin dış politika tercihlerini belirlemiş ve bu tercihler ise devletlerarası ilişkilerde nasıl hareket edilmesi gerektiği sorusunu gündeme getirmiştir. Genellikle devletler, başta Avrupa kıtasında olmak üzere, dönemin siyasi yapısının da getirdiği zorunlulukla tercihlerini yayılcı ve alan kontrolüne dayalı siyasetten yana kullanmışlardır. Bu dönemde özellikle 1870'li yıllarda "Avrupa Uyumu"<sup>29</sup> olarak bilinen antlaşmanın dağılmasından itibaren, iki

<sup>29</sup> Avrupa Uyumu; 1815'te Viyana Kongresi'nde kararlaştırılan, Napolyon savaşları sonrası Avrupa haritasının yeniden düzenlenmesini içeren ve dönemin büyük güçleri olan devletler tarafından bir güç dengesinin tesis edilmesini vurgulayan sistemik bir politikadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Richard F. Hamilton ve Holger H. Herwig (2003). *The Origins of World War I*, Cambridge: Cambridge University Press, 46-47.

düşman devlet grubu ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, serbest ticaret ve emperyalizm ikilisine bağlı bir politika yürüten Britanya ve Fransa; diğeri ise, Britanya finansal hakimiyetiyle mücadele eden kendi imparatorluğunu kurma çabasında olan Almanya'nın başını çektiği revizyonist gruptur. Bu iki grup arasındaki siyasi ve ekonomik yarış, 1914'te zirveye ulaşmış ve ilk büyük dünya savaşına neden olmuştur. Bu dönemin özelliği, dünyanın emperyal ve sömürülen alanlar arasında ikiye bölünmüşlük durumu ve devletlerin yeni alanlar için “biyolojik ihtiyaçları” olmasıdır (Agnew, 2003: 93-94). İşte böyle bir siyasi iklimde, devletlerin jeopolitik eğilimleri de yayılmacı özellikler taşımıştır. Almanya'da Friedrich Ratzel'in “Organik Devlet” düşüncesi ve devletlerin de biyolojik ihtiyaçları olduğu fikri, emperyal/revizyonist politikalar için bir temel oluşturmuştur. Coğrafyanın bir kolu olan ve jeopolitik kavramı ile yakından ilişkisi bulunan “Siyasi Coğrafya” bilimini Ratzel geliştirmiştir. “Alan” (Raum) ve “Yaşam Alanı” (Lebensraum) gibi kavramları da jeopolitik biliminde kazandıran Ratzel, pek çok kişi tarafından siyasi coğrafyanın ve jeopolitiğin kurucusu olarak anılmaktadır (Yatin, 2009: 37). Ratzel'in devleti “organizma” olarak ele alan görüşü, öncelikle Almanya'da benimsenmiş fakat daha sonraları diğer Avrupa ülkelerinde de kabul görmüş ve sömürgecilik ruhunun zirveye ulaştığı o günün Avrupa'sı, 1914-1918 yılları arasında ilk büyük dünya savaşını yaşamıştır. Ratzel'in fikirleri kendisinden sonra gelenleri büyük ölçüde etkilemiş ve çeşitli jeopolitik görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların başında Karl Haushofer gelmektedir. Devletin konum alanını en önemli güç olarak gören Haushofer'ın görüşleri, II. Dünya Savaşı'nda Adolf Hitler'in politikasında etkili olmuştur (İşcan, 2004: 55).

Dönemin İngiliz jeopolitiğinde önemli bir yeri olan Halford J. Mackinder da Ratzel'in iyi bir okuyucusudur ve onun devletin “organik” yapısı fikrini paylaşmıştır. Mackinder, 1904'te yayınladığı makalesinde karada bulunan kaynakların demiryolu aracılığıyla hareketliliğine dikkat çekmiş ve bu yolla da deniz ve kara güçleri arasında dengenin kurulabileceğini düşünmüştür. Ona göre, demiryolu, bir dünya imparatorluğunun küresel alanını elde etmek için kara gücünün kullanıldığı; yeni ve daha entegre olmuş bir dünya anlamına gelmektedir. Mackinder, “Kalpgah” adında bir küresel güç bölgesi tanımı ortaya atmış ve bu bölgenin, büyük doğal kaynak rezervinin bulunduğu Batı Rusya çevresi olabileceğini ifade etmiştir. Bu alandan başlayarak doğuya doğru uzanan geniş topraklar üzerinde hakimiyetin kurulması düşüncesi, Mackinder'ın önem verdiği konulardan birini oluşturmuştur. Mackinder'a göre, bu “Kalpgah” bölgesinden; tüm Kıta Avrupası, Asya ve Afrika'yı içeren “Dünya Adası” egemenliği sağlanabilir ve bu şekilde de “Dünya İmparatorluğu” kurulabilirdi (Kearns, 2009: 4-5). Mackinder'ın Ratzel'den ilham alarak geliştirdiği söylenebilecek bu fikirler, tıpkı Almanya'nın yayılmacı emelleri gibi, İngiltere'nin de emperyalist niyetlerini şekillendirmiştir. Bu döneme görüldüğü üzere, özellikle 1920'lere kadar, klasik jeopolitik teoriler kapsamında hangi ülke olduğuna bakılmaksızın daha çok Avrupalı düşünceler hakim olmuş ve bu düşünceler ise emperyalist/revizyonist özellikler taşımıştır. ABD'den Alfred Mahan gibi isimler de bu dönemde özellikle deniz stratejisi fikirleri temelinde etkili olmuşlardır. Fakat ABD'nin jeopolitik biliminde katkısı, çoğunlukla Soğuk Savaş döneminde dir.

## 2.2. Soğuk Savaş Dönemi Jeopolitiği ve Çift Kutupluluk

Soğuk Savaş Dönemi jeopolitiği; İkinci Dünya Savaşı'nda Alman Nazizm'ine karşı ittifak ilişkisi içinde olan, ideolojik olarak ayrı kamplarda olsalar da, sonuçta, savaşın galipleri olan çıkan ABD ve SSCB'nin çevresinde meydana gelmiştir. Amerikan Dış Politikasının temel amacı, 1940'ların geç dönemlerinden Soğuk Savaş'ın sonlarına kadar, İkinci Dünya Savaşı sonunda tesis edilmiş coğrafi sınırlar içerisinde Sovyet gücünü kontrol altına almak şeklinde gerçekleşmiştir (Sempa, 2002: 67). Soğuk Savaş dönemi politika yapıcılar; çevreleme, domino teorisi, güç dengesi düzeni gibi eğilimleri, Soğuk Savaş jeopolitiği terminolojisine dahil etmişlerdir. Bu politika, aslında Halford Mackinder'ın "Kalpgah" teorisinin Soğuk Savaş jeopolitiğinde önemli bir rol oynadığına da işaret etmektedir (Cohen, 2009: 28). Politik coğrafyanın önemli isimlerinden Agnew, Soğuk Savaş dönemini ideolojik jeopolitiğin hayat bulduğu dönem olarak tanımlamış ve modern jeopolitik görünümün, önceki dönemlerin aksine, ideolojik olduğunun altını çizmiştir. İdeolojinin ise ona göre, toplumu ve kültürel yapıyı değiştirmek ya da yeni bir sunumunu yapabilmek için sembollerin, fikirlerin, stratejilerin kullanıldığı bir karışım olduğu belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, jeopolitik görünüm, uluslararası politik ekonominin hangi ideolojik çerçevede daha iyi organize edilebileceği tartışmalarını daha fazla merkeze almıştır. Bu bağlamda, ABD ve SSCB, dönemin jeopolitik görünümünü kavramsal açıdan tanımlayan iki devlettir. Bu devletlerden ABD, kendi politik ekonomi görüşünü daha geniş çapta kabul ettirme çabasına girmiştir. Fakat böyle bir durumun başarıya ulaşması, bir tehdit ve karşılaştırma unsuru olarak diğerinin varlığına bağlı olarak gelişmiştir (Agnew, 2003: 102). Bununla beraber jeopolitik kavramının, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda "Nazi mekânsal yayılcılığı" ile eş anlamlı olduğu kabul edilmiştir. Birçok coğrafyacı ve politikacı jeopolitik kelimesine karşı düşmanlık beslemiş ve çoğu insana da bu kelimenin Hitler'in insancıl olmayan politikalarını çağrıştırdığını belirtmişlerdir. Bu anlamda Nasyonal Sosyalizm ve Alman "Geopolitik" kavramları arasındaki bağlantı, Soğuk Savaş Dönemi yıllarında, kötü ve kaçınılması gereken bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde bazı coğrafyacılar, siyaset bilimciler "çevreleme politikası" gibi siyasi görüşler ve Ortadoğu, Doğu Avrupa gibi coğrafi bölgeler konusunda analizler yapmalarına rağmen; bu araştırmaları sürekli "politik coğrafya" adı altında gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir (Dodds, 2003: 211).

Literatürde Soğuk Savaş olarak tanımlanan dönemde SSCB'nin, "Brejnev Doktrini" gibi sosyalist dünyaya hakim olma ve tek bir sosyalist/komünist düzen tesis etme şeklindeki yaklaşımlar geliştirmiş olmasına rağmen; çoğunlukla dönem ABD'nin jeopolitik teorileri çerçevesinde şekillenmiştir. Soğuk Savaş döneminde öne çıkan ABD'nin önemli jeopolitik yaklaşımları, SSCB'nin kontrol alanını genişletmesine karşı planlanmıştır. Bunlardan en önemlileri, erken dönemlerde "Truman Doktrini", "Marshall Yardımları ve Eisenhower Doktrini" kapsamında yürütülen "çevreleme politikası"; diğeri ise 1970'lerde artan iki devletin/kutbun yakınlaşma çabaları ve bu çerçevede "yumuşama" dönemi ile beraber ortaya çıkan Kissinger'ın politikalarıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine yakın bir dönemde, Franklin Roosevelt'in yerine geçen Harry S. Truman'ın ABD Başkanlığı döneminde, ABD'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Bunun nedenlerinden biri ise aralarındaki, ciddi ideolojik farklılıklardır. ABD'nin demokratik kurumları ve pazar piyasası sistemini desteklerken; SSCB'nin daha totaliter ve merkezi kumanda ekonomisini desteklemesi

iki ülkeyi birbirinden ayırmıştır. Ayrıca dönemin bu iki süper gücünün Avrupa ve Asya’da çatışan çıkarları, farklılaşmayı keskinleştirmiştir (Millercenter, 2015). ABD’nin “çevreleme politikası” ve ayrıca Soğuk Savaş’ın başlangıcı, 1947’de Truman Doktrini’nin ilanında kendini bulmaktadır. Truman Doktrini, Soğuk Savaş’ın *de facto* ilanı olarak bilinmektedir. Truman’ın konuşması, Amerikan Soğuk Savaş Dış Politikasının ana hatlarını çizmiştir. Bu ana hatlar, Sovyetler Birliği’nin dünya genelinde komünist hareketlerin merkezi olduğu, komünizmin ülke içi eylemler ve dış işgaller yoluyla yayılma eğilimi gösterdiği ve ABD’nin bu komünist saldırıdan ilgili devletleri korumak için askeri ve ekonomik yardımın sağlanması gerekliliği düşüncesidir (History, 2009).

Truman Doktrini’nin ortaya çıkmasında George Kennan’ın özel bir yeri bulunmaktadır. Kennan’ın, Sovyet yayılmacılığının tarihi ve kaçınılmaz durumu konusundaki 1946 yılındaki uyarısı, Sovyetler Birliği’ni çevreleme politikasının entelektüel temeli olarak, özellikle “Kalpgah” bölgesi çevresinde, ABD’deki anti-komünistler ve politika yapımcıları tarafından ele alınmıştır. Bu durum 1947’de Truman Doktrini’nde biçimlendirilmiştir (Cohen, 2009: 29). Dışişleri Bakanlığı’nın SSCB danışmanı olarak “Foreign Affairs” dergisinde 1947’de yayınlanan makalesinde Kennan; “Sovyetler Birliği’ne karşı Amerikan politikasının uzun dönemli, sabırlı, fakat sert ve uyanık olması gerektiğini ve Rus yayılmacı eğilimlerinin çevreleme politikasıyla engellenmesi gerektiğini” belirtmiştir (Kennan, 2003: 63). Çevreleme politikası, savaş sonu jeopolitiğinin belirli bir süresi boyunca Amerikan Dış Politikası’nın temel kavramı haline gelmiştir. İzleyen yıllarda, bürokratik ve askeri kuruluşlar, çevreleme politikası eğilimi üzerine inşa edilmiştir. Dünyanın iki kutba bölünmüş olması, nükleer silahların artışı, iki büyük ve zıt ideolojinin hakimiyet mücadelesi gibi birçok gelişme, çevreleme stratejisinin merkezine yerleştirilmiştir (Ikenberry, 2001: 172).

Soğuk Savaş dönemi jeopolitiği içerisinde SSCB tarafına bakıldığında ise; en önemli gelişmenin 1968’de Sovyetler Birliği lideri Leonid Brejnev tarafından açıklanan “Brejnev Doktrini” olduğu görülür. Brejnev, yeni egemenlik kavramını, şu sözleriyle açıklamıştır:

*“Gayet iyi bilinmektedir ki, sosyalizmi inşa etmenin ortak tabii kanunları vardır ve bu kanunlardan sapma, sosyalizmden sapma neticesini verir. Sosyalizme karşı olan iç ve dış kuvvetler, belirli bir sosyalist ülkenin gelişmelerini, kapitalist sistemin tesisi yönüne döndürmeye çalışırsa, bir ülkede sosyalizme yönelik bir tehlike çıkarsa, bu aynı zamanda bir bütün olarak sosyalist milletler topluluğunun güvenliğine de yönelik bir tehlike olacaktır. Böyle bir durum, sadece o ülkenin değil, bütün sosyalist ülkeleri ilgilendiren ortak bir sorun haline gelir”* (Armaoğlu, 2010: 688).

Brejnev’in bu sözleri, Sovyetler Birliği’nin herhangi bir sosyalist ülkede, rejime karşı bir tehdit ya da tehlike oluşması durumunda askeri müdahaleyi de içerecek şekilde hareket etmesine olanak tanımaktadır. Nitekim 1968’deki Çekoslovakya’nın işgalinin ve 1979’da Afganistan’ı işgalin temel jeopolitik ve ideolojik gereklilikleri bu kapsamda değerlendirilebilir.

Soğuk Savaş jeopolitiğinde, özellikle “yumuşama”(detente) dönemi, ABD-SSCB ilişkilerinin seyri açısından önemlidir. Detente kelimesi, bir Fransızca kelime olarak “gerilimlerin hafiflemesi” anlamına gelmekte; Uluslararası Politika içerisinde ise, ABD ve Sovyetler Birliği arasında 1971’de başlayan ve ABD Başkanı Richard Nixon’un Sovyetler Birliği lideri Leonid Brejnev’i 1972 Mayıs’ında Moskova’da ziyaret

etmesiyle kararlı bir aşamaya dönüşen, gelişen ilişkiler dönemine verilen isimdir (History, 2009). Bu dönemde ABD jeopolitiğinde öne çıkan isim, Nixon dönemi Ulusal Güvenlik Danışmanı, daha sonra Dışişleri Bakanı olan Henry Kissinger'dır. Kissinger, görev yaptığı yıllar boyunca, Amerika'nın siyasi geleneğinden farklı olarak, "Realpolitik" kavramı üzerinde durmuş ve Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarına göre, daha diyaloga dayalı bir politika yürütme çabası içerisinde olmuştur. (Sezenler, 2009: 164). Kissinger'ın 1971 Temmuz'unda gizli olarak yaptığı Çin ziyareti, 1972'de Nixon'un resmi gezisinde imzalanan "Shanghai Tebliği", ABD ve Çin arasındaki ilişkilerin de normale dönmesini sağlamıştır (Viotti ve Kauppi, 2014: 86). Bu dönemde Kissinger'ın jeopolitik açılımı genel anlamda birçok aktör arasında daha çok bir "güç dengesi" sistemi içerisinde hareket etmektedir.

Soğuk Savaş döneminin geneline bakıldığında, çift kutuplu dünya içerisinde ABD ve SSCB bir güç dengesi politikasıyla dünyayı kendi etki alanlarına ayırmış ve bu etki alanları karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Fakat bu çift kutuplu güç dengesi sisteminde iki taraftan biri diğerinin çıkarlarının bulunduğu bölgelerde etki alanını genişletmek istediğinde önemli ideolojik karşılaşmalar<sup>30</sup> yaşanmıştır. Fakat bu karşılaşmalar çoğunlukla her iki kutbun desteklediği ideolojik taraflar arasında gerçekleşmiş ve direkt olarak ABD ve SSCB arasında sıcak bir çatışmaya dönüşmemiştir. Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak Truman Doktrini'nin ilanı düşünüldüğünde, bu zamandan yaklaşık olarak 1970'lere kadar olan dönem rekabetin en sert yaşandığı dönem olurken, bahsedildiği üzere 1971'den itibaren iki taraf arasında bir yumuşamaya gidilmiştir. Fakat 1980'lerin başı ile birlikte yumuşamadan tekrar gerginliğe dönülmüştür.

### 3. Soğuk Savaş Sonu Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları

Soğuk Savaş döneminin sonuna yaklaşıırken, Doğu Avrupa'da komünizmin dağılması ve Sovyet gücünün hem içeride hem de uluslararası alanda gerilerken; ABD Başkanı Bush'un "yeni bir dünya düzeni" doğuşunu ilan etmesi, önemli gelişmelerden biri olarak ortaya çıkmıştır. "Yeni Dünya Düzeni" fikrinin, esasen liberal ümit ve beklentileri ifade ettiği düşünülmektedir. Soğuk Savaş, ideolojik çatışma ve dehşet dengesine dayalı olarak tanımlanırken, süper güç rekabetinin sona ermesi, uluslararası norm ve ahlak standartlarının genel kabulü temelinde "liberal barış" olasılığını doğurmuştur (Heywood, 2014: 74). 1989 yılında Fukuyama'nın; "Tarihin Sonu mu" teziyle ortaya attığı gibi bir tartışma da liberal barış olasılıklarını incelemekte ve bu yönde Soğuk Savaş'ın sona ermesinin liberalizme son karşıt ideolojinin de ortadan kalktığını ifade etmesi ve bu durumun ise "liberalizmin zaferi" olarak nitelendirilebileceği görüşü çoğunlukla hakim olmuştur. Fukuyama, bu kapsamda "Soğuk Savaş sonrası, dünya tarihinin sona ermesine değil; fakat insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına ulaşması ve beşeri yönetim biçiminin son evresi olan Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi anlamında tarihin sonuna tanıklık edildiğini" belirtmektedir (Fukuyama, 2005: 23). 11 Eylül 1990'da ABD Başkanı George H.W. Bush'un Irak'ın Kuveyt işgali ile ilgili Kongreye yaptığı konuşmada, birlikte hareket etmenin tarihi dönemine girildiğini vurgulayarak "Yeni Dünya Düzeni" olarak tanımladığı kavramı tartışmaya açmıştır. Bush bu düzenin şu şekilde tesis edileceğini belirtmiştir: *"Terör tehdidinden arındırılmış, adalet ilkelerini daha güçlü yansıtan ve barış arayışı temelinde daha güvenli bir dünya ve Doğudan Batıya, Kuzeyden Güneye,*

<sup>30</sup> Bu ideolojik karşılaşmaların en bilinenleri Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, Küba Füze Krizi ve SSCB'nin Afganistan'ı işgalidir.

*Dünya milletlerinin bir uyum içinde olacağı bir çağ*” (Millercenter, 2015). Bush’un Soğuk Savaş dönemi sonrası ilk yıllarda yaptığı bu konuşma, küresel güvenlik önlemleri temelinde, yeni dünya düzenine, diğer bir deyişle “liberal barış” ilkelerini temel alan bir düzene, geçildiği ya da geçilmesi gerektiği düşüncesinin altını çizmektedir.

“Yeni Dünya Düzeni” tartışmaları kapsamında Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninin nasıl olacağı sorusu ve bu yönde geliştirilen tezleri incelerken, bu dönem 1990-2001 arası ve 2001’den günümüze olarak iki alt döneme ayrılarak incelenecektir. Bu iki dönemi birbirinden ayıran bazı önemli hususların varlığından söz edilebilir. Bunlardan birincisi ABD’de gerçekleşen 11 Eylül 2001 terör saldırıları; bir diğeri ise Sovyetler Birliği sonrası oluşan Rusya Federasyonu devletinin yaklaşık on yıl kadar liberal/kapitalist ilkelerle uyum içinde bir siyaset geliştirmesiyle birlikte, en azından bu türden bir çaba içerisinde hareket etmesi, 2000’li yıllarla beraber değişmeye başlayan politikalarıdır. Dahası Asya Kıtasında Çin gibi yeni bölgesel güçlerin ortaya çıkması, dünya dengelerini değiştiren faktörler olmuştur. Bu kapsamda, Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninin tek kutba mı yoksa çok kutba mı evrildiği tartışması, önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

### **3.1. Soğuk Savaş Sonrası Yeni Jeopolitik Teorileri Kapsamında Tek Kutupluluk / Çok Kutupluluk Tartışması**

1991’de Sovyetler Birliği’nin resmi olarak dağılmasıyla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonundan beri ideolojik rekabet çerçevesinde gerçekleşen iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş ve bu düzenin sona ermesi, artık Yeni Dünya Düzeninin nasıl oluşacağı ile ilgili soruları da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda ABD’nin tek süper güç olarak kalması, oluşacak yeni jeopolitik yaklaşımların da bu ülke ve değerleri temelinde gerçekleşeceği beklentilerini doğurmuştur. Soğuk Savaş’ın sona ermesini takip eden erken yıllarda Fukuyama gibi liberal düşünürler, “Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi anlamında tarihin sonuna tanıklık edildiğini” (Fukuyama, 2005: 23) ve liberal barış olasılığının tüm dünyada egemen olacağını vurgularken; Huntington gibi teorisyenler ise; “Yeni Dünyada en önemli ve tehlikeli çatışmaların ideolojik ya da ekonomik değil, fakat farklı kültür yapılarına ait olan insanlar arasında meydana geleceğini” öne sürmektedirler. Huntington bu anlamda Yeni Dünya Düzeninin ABD’nin tek kutuplu konumuna değil aksine çok kutuplu ve çok medeniyet barındıran bir yapıya pencere açtığını düşünmektedir (Huntington, 1996: 28-29). Fukuyama ise, ABD’den yayılan liberal ilkelerin tüm dünyada barış iklimi oluşturacağı düşüncesinden hareketle tek kutuplu dünyaya geçildiğini ifade etmektedir.

Eleştirel jeopolitik konusunda çalışan bazı düşünürlere göre; Soğuk Savaş sonrası dünyanın üç senaryosu olabileceği ifade edilmektedir. Bunlardan ilki, “küreselleşme” kavramının bir parçası olarak tanımlanabilecek, uluslararası küresel ekonominin hakimiyeti; ikincisi farklı medeniyetler arasındaki kültürel savaşları açıklayan Huntington’un öne sürmüş olduğu “Medeniyetler Çatışması” tezi ve üçüncüsü ABD’nin kısmi ya da hiç olmayacak biçimde bir askeri rekabetini içeren emperyal üstünlük hedefidir (Agnew, 2003: 115). Bu senaryolardan ilki liberal ekonominin küreselleşmesi açısından ABD’nin bir tek kutupluluğunu ön görürken; ikincisi öncelikle siyasi anlamda bir tek kutuplu dünya sisteminin değil, çok kutuplu bir sisteme geçiş olabileceğini,



üçüncüsü ise bu ikisinin ortasında ama temel olarak ABD'nin sistemik anlamda yalnız olmayacağı bir dünyayı ön görmektedir. Görüldüğü üzere, Soğuk Savaş sonrası "Yeni Dünya Düzeni" ilk yıllarda genel olarak ABD ve Batı düzleminde değerlendirilmiştir. Bu anlamda özellikle yeni jeopolitik yaklaşımların en azından 2000'li yıllara kadar ABD perspektifi ile düşünüldüğü söylenilebilir. Fakat özellikle 2000'li yıllar ile birlikte değişen koşullar, ABD'nin dünya politikasına bakış açısında önemli kırılmaların yaşanmasına neden olmuş ve bununla beraber Rusya, Çin gibi başka güçlerin ortaya çıkması ve küresel politikada daha fazla yer edinme çabaları gibi gelişmeler, yeni yüzyılın ilk dönemini belirleyen unsurlar olmuştur.

### 3.1.1. 1990-2001 Arası ABD ve Rusya'nın Jeopolitik Yaklaşımları

Soğuk Savaş'ın sonu, uluslararası ilişkilerde dünyanın jeopolitik yapısının tekrar düzenlenmesi ve buna yönelik beklentileri ortaya çıkarmıştır. 1991'de Varşova Paktı'nın dağılması ve devamında Sovyetler Birliği'nin de aynı akıbete uğramasından sonra, ABD tek süper güç olarak kalmış ve birçok kişi ABD'nin dünyada bir "Pax Americana" uygulayacağını düşünmüştür (Cohen, 2009: 88). 11 Eylül 1990'da, Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası, ABD Başkanı George H.W. Bush'un kongreye yaptığı konuşmada "Yeni Dünya Düzeni" söylemi bu yönde bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bush'a göre; işgal sonrası oluşan "Körfez Krizi" ne kadar tehlikeli olursa olsun, aynı zamanda eşine az rastlanır tarihi bir işbirliği fırsatı da doğurmuştur. ABD'nin Yeni Dünya Düzenindeki rolüne de değinen Bush, ABD liderliğinin yerine konulabilecek bir alternatif olmadığını, yaşanan son gelişmelerin kanıtlandığını ifade etmiştir (Pirinççi, 2011: 85). Ayrıca Bush, 16 Ocak 1991 tarihinde Körfez Savaşı öncesinde yaptığı yeni bir konuşmada, kader birlikteliği ve liberal barış söylemlerini ön plana çıkartarak şunları ifade etmiştir:

*"Bu tarihi bir andır. Geçtiğimiz yıl soğuk savaşı ve uzunca bir dönem süren çatışmayı sona erdirmekte büyük gelişme kaydettik. Kendimiz ve gelecek nesiller için yeni bir dünya düzeni yaratmak için fırsatlara sahibiz. Bu düzen hukuk kurallarının hakim olduğu ve devletlere yol gösteren bir düzendir. Başarılı olduğumuzda, ki olacağız, Birleşmiş Milletler'in barışı koruma rolünü oynayacağı yeni bir dünya düzenine ulaşmak için gerçek bir şansımız olacak"* (Millercenter, 2015).

Bush'un bu konuşması da Eylül 1990'da vurguladığı gibi Birleşmiş Milletler öncülüğünde ve liberal barış söylemleri temelinde bir ortak hareket şansı içeriğine sahip olmakla beraber, aynı zamanda ABD'nin küresel liderliğini yani bir Pax Americana'yı da öne sürmektedir. Bununla birlikte Bush'un Ocak 1991'de ilan ettiği "Yeni Dünya Düzeni" sadece birkaç ay sürebilmiştir. Zira, Sovyetler Birliği 1991 yılının sonlarında tam olarak dağılmış ve bahsedilen bu düzen, son zamanlardaki Birleşmiş Milletler aracılığı ile uygulanma şansı yakalayan ABD-Sovyetler Birliği işbirliğine de dayanmıştır. Fakat sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve özellikle bir tarafta ABD ve İngiltere'nin, diğer tarafta Rusya ve Çin gibi devletlerin sorunlar üzerinde fikir ayrılığına düşmeleri gibi nedenler, Birleşmiş Milletler anlaşmalarını bir kenara itmiştir (Halliday, 2002: 54). Ayrıca çok fazla tartışılan bir konu da insani müdahale gibi barışı korumaya yönelik uygulamaların güçlü devletlerin önceliklerini yansıttığı düşüncesinin ortaya çıkmasıdır. Liberal uluslararası çevre, başlangıçta Soğuk Savaş'ın da bitmesiyle beraber, barışı tesis etme politikalarını Birleşmiş Milletler'in üstlendiği bir görev olarak görmüştür. Fakat sonrasında dünyanın çeşitli bölgelerindeki her müdahale, tartışmalara yol açmış ve liberal çevre bu konuda bölünmüştür. Liberal toplum içindeki hakim

görüş, barışı ve insan haklarını korumaya yönelik operasyonlara prensip olarak olumlu bir görüş bildirmiştir. Buna rağmen oluşan bu konudaki iyimserlik havası, tepkilerin yeterli olmamasından dolayı sönmüştür (Halliday, 2002: 60).

SSCB 1991’de dağıldıktan sonra yerine kurulan Rusya Federasyonu, ABD’nin yeni jeopolitik hedefleri doğrultusunda, uluslararası sisteme entegrasyon çalışmalarına dahil edilmiş ve ABD’nin Yeni Dünya Düzeni idealleri ve hedefleri, “Amerikan Büyük Stratejisi” olarak tanımlanabilecek ilkeler kapsamında yeniden tanımlanmıştır. Bu ilkeler; “barış, çoğulculuk ve refahtır”. Yani, ABD’nin dış politikası; uluslararası barışı teşvik etmek, liberal demokrasilerin gelişmesini desteklemek, dünyanın her yerinde evrensel ortak değerlerin tesis edilmesi ve ticaretin teşvik edilmesi yoluyla ulusal ve uluslararası refahı yaymaktır (Noonan, 2015: 603). ABD’nin en önemli stratejist ve siyaset bilimcilerinden olan Zbigniew Brzezinski’ye göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde, ABD sunduğu bu türden hedefleri gerçekleştirmek için, küresel gücün belirleyici dört alanında üstün durumdadır. Birincisi, özellikle askeri alanda en büyük rakibi olan Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, ABD bu alanda eşi olmayan bir küresel erişime sahip olmuştur. İkincisi “ekonomik olarak liderdir ve küresel büyümenin lokomotifine olmaya devam etmektedir, üçüncüsü teknolojik olarak yeniliğin tüm modern alanlarında liderliği elinde bulundurmaktadır ve sonuncusu kültürel olarak da rakipsiz bir cazibeye sahiptir. Tüm bu özellikler, ABD’ye önemli bir siyasi nüfuz sağlamaktadır.”(Brzezinski, 2005: 43) ABD, bu özelliklerini, belli bazı uluslararası kurumlara aktif katılım sağlayarak ya da yönlendirme becerisi göstererek gerçekleştirmektedir. Askeri yönden NATO gibi ortak güvenlik sistemleri; ekonomik yönden, Dünya Bankası, IMF gibi küresel işbirliği kurumları; hukuki yönden Uluslararası Adalet Divanı gibi küresel hukuk normlarını barındıran örgütler aracılığı ile ABD’nin küresel etkisi daha yapıcı bir zemine oturtulmaktadır (Brzezinski, 2005: 49).

ABD’nin 1990’lı yıllar ile birlikte direkt olarak ifade edilmese de bahsedildiği gibi bir Pax Americana yaratma düşüncesinin, George H.W. Bush’un dört yıllık başkanlık süresi sonunda seçilen Bill Clinton döneminde açık olarak uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle liberal söylemler ve demokratik barış teorileri<sup>31</sup> kapsamında uygulama alanı bulan Pax Americana, Clinton döneminde dış politikada sıkça kullanılan argümanlardan biri haline gelmiştir. Clinton’un Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ideallerini ve hedeflerini açıklarken, “ABD’nin yeni oluşan uluslararası sisteme sadece angaje olmamasını aynı zamanda sürece liderlik etmesini doğru bulduğunu” belirtmiştir. Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle Clinton Dönemi ile beraber, ABD’nin çevreleme stratejisi yerine “Genişleme Stratejisi” uygulanmaya başlanmıştır. Lake, bu stratejinin geliştirilmesi için bazı önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir: Bunlar; “başlıca demokrasilerin güçlendirilmesi, yeni demokrasilerin ve liberal ekonomilerin teşvik edilmesi, demokrasi ve liberal ekonomiye tehdit içeren saldırganlıklara karşı bir tutum alınması ve son olarak insani krizlere karşı sadece yardımlarla değil, aynı zamanda

---

<sup>31</sup> Demokratik Barış Teorisi konusu hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz. Faruk Ekmekçi (2011), Demokratik Barış Teorisi: Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7 (26), 107-124.

demokrasinin ve liberal ekonominin gelişimini destekleyerek müdahil olunması” (Pirinççi, 2011: 90) gereklilikleridir.

ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde SSCB yerine kurulan Rusya Federasyonu’nun uluslararası sisteme entegre edilmesi, ülkede demokratik değerlerin teşvik edilip güçlendirilmesi çalışmalarına, Başkan Clinton döneminde özel önem vermiştir. ABD’nin Genişleme Stratejisi’nin önemli bölümünü oluşturan bu çalışmalar, Clinton döneminde “Russia First” (Önce Rusya) politikası ile siyasi zemin oluşturmuştur. Bu politikaya göre, Rusya’nın siyasi ve ekonomik olarak gelişme çabaları desteklenmiş ve bu kapsamda bu ülkenin Batı değerleri ve liberal ekonomik ilkeler çerçevesinde yapısal olarak dönüştürülmesi amaçlanmıştır (Özbay, 2011: 180). ABD’li stratejist Brzezinski de, Rusya’ya karşı uygulanan bu dönüşüme destek verir görünmektedir. Ona göre; Soğuk Savaş sonrası dünyayı tanımlarken küresel düzeni tehdit eden ya da küresel düzen tesis edilirken belirsizliğe yol açan üç boyut vardır. Bunlar; jeopolitik, sosyo-ekonomik ve ideolojik boyutlardır. Bu boyutlardan ilk ikisi direkt olarak Rusya’nın yarattığı jeopolitik ve bu ülkenin dönüşümü/dönüştürülmesi ile ilgilidir. Birincisi, yeni küresel düzen, Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte oluşan jeopolitik ortamı, bunun ortaya çıkardığı güç değişimini ve bölgesel çatışmaların gelişme potansiyelini ifade ederken; ikincisi “komünizm sonrası Rus toplumunun dönüşümünü ve bu dönüşümün modern liberal demokrasinin uygunluğu için bir test alanı olması” durumunu belirtmektedir (Brzezinski, 1996: 156).

Buradan da görüleceği üzere; Soğuk Savaş sonrası, ABD’nin, Clinton döneminde amaçladığı Rusya eksenli jeopolitik dünya, Batı düşüncesine genel olarak hakim olmuş görünmektedir. Bu bağlamda SSCB’nin dağılması sonrası oluşan jeopolitik boşluk ve bunun ortaya çıkardığı güç değişimi, ABD’nin bölgede yeni kurulan SSCB’nin varisi Rusya’nın kurgulanmış olan “Yeni Dünya Düzeni” ekseninde dönüştürülmesi için bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş’ın özellikle etkin olduğu yılların belirgin Amerikan stratejisi olan “Çevreleme Politikası” ile yeni dönemde yerini alan “Genişleme Politikası” arasındaki fark aslında bazı yönlerden kavramsal düzeydedir. Genişleme stratejisi kapsamında uygulanmak istenen Rusya’nın liberal ilkeler ekseninde dönüştürülme politikası, Çevreleme Politikasına benzer şekilde fakat bu defa Rusya’nın Batılı araçlarla uluslararası sisteme entegrasyonunu sağlamak suretiyle bölgesinde denetim altına alınması amacını taşımaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Rusya, Soğuk Savaş yıllarındaki konumunu ve etkinliğini kaybetmiş olsa da, ABD’nin eski rakibini kendi ilkeleri çerçevesinde dönüştürmesi kendine önemli bir avantaj sağlayacaktır. Nitekim Rusya izleyen bölümde aktarılacağı üzere, özellikle 2000’li yıllar ile birlikte ABD ile bazı alanlarda bir rekabet içine girme eğilimleri gösterecektir.

ABD’nin Russia First (Önce Rusya) politikası, Clinton’un ilk iki yıllık başkanlığı döneminde, özellikle Rusya tarafından da olumlu tepkiler gelmesi nedeniyle, uygulanmaya başlanmışken; 1993 yılı ile beraber ikili ilişkilerde önceki iki yıla nazaran değişimler yaşandığı görülmektedir. Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin’in ABD ile yakın ilişkileri, kendisinin politik muhaliflerini harekete geçirmiştir. Bu muhaliflerden en önemlisi Başkan Yardımcısı Aleksandr Rutskoy’dur. Rutskoy, eski bir Sovyet Subayı olarak, Rusya’nın eski görkemli günlerinden övgüyle bahsetmekte ve ülkenin ABD politikalarına körü körüne uymasına tepki göstermektedir (Brzezinski, 1996: 181). Bu eğilimler, 1993 yılında ilan edilen “Dış Politika Konsepti Belgesi” içerisinde görülmüştür. Bu belgede, Rusya’nın dış politikasında artık milliyetçi bir politikanın

hakim olacağına sinyalleri verilmiştir. Buna göre Rusya, “Yakın Çevre” olarak adlandırdığı bölgede eskiden olduğu gibi hakimiyet kuracağını ve başka yabancı güçlerin bu bölgede etkin olmaması yönünde önlem alacağını belirtmiştir. Bu kapsamda, Rusya’nın Batı ile arasındaki çıkar farklılıklarına da vurgu yapılmıştır (Özbay, 2011: 181). Özellikle, 1996’da Dışişleri Bakanı olarak Primakov’un gelmesinin; Rus Diplomasisinde Batılı politikalardan Avrasyacı politikalara doğru bir dönüşümün belirtisi olduğu görülmektedir (Lynch, 2001: 9). 1996’dan sonra Primakov, Dışişleri Bakanlığı döneminde, Rus Dış Politikası merkezli bir “çok kutuplu dünya” arayışı içerisinde olmuştur. Bu vizyon ile Rusya, bütün zayıflıklarına rağmen, kutuplardan birini temsil etmiştir ve eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki etkisinin bu durumun bir yansıması olduğu görülebilir (Lynch, 2000: 176).

Özetle, 1990-2001 arası ABD’nin jeopolitik yaklaşımı; Soğuk Savaş’ın bitişi, en önemli rakibin ortadan kalkması ile beraber yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemin başlarında Irak’ın Kuveyt’i işgali ile meydana gelen Körfez Krizi, ABD’nin “Yeni Dünya Düzeni” söylemleri açısından, liberal sistem ve güvenlik politikaları temelinde yeni umutlar doğurmuş ve kriz süresince bu minvalde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Fakat sonrasında, Birleşmiş Milletler’in görev tanımı ve uygulamaları merkezinde gerçekleşen tartışmalar, ABD’nin “Yeni Dünya Düzeni” söylemleri konusunda soru işaretleri oluşturmuştur. ABD’nin Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası sistemde; askeri, ekonomik, kültürel gibi temel bazı özellikler yönünden belirleyici bir niteliğe sahip olması, özellikle Rusya üzerinde etkili kılınmaya çalışılmış ve Rusya bu anlamda liberal politik ve ekonomik değerlerle dönüştürülmeye çalışılmıştır. Rus jeopolitiğinde zaman içinde yaşanan fikrîsel dönüşümlerin de etkisiyle inişli çıkışlı bir grafik gösteren bu politikalar, çeşitli ölçülerde 2000’li yıllara kadar gelmiştir.

### **3.1.2. 2001’den günümüze ABD’nin Jeopolitik Yaklaşımları**

ABD’nin 2000’li yıllar ile birlikte değişen jeopolitik yaklaşımı, özellikle 2001 yılında yeni seçilen Cumhuriyetçi Başkan George W. Bush ve temsil ettiği akım olan “Yeni Muhafazakarlık” ile yakından ilgilidir. ABD’nin bu dönemde izleyeceği jeopolitik eğilimlerin fikrîsel temelleri aslında daha önceleri, 1997 yılında görülmektedir. George W. Bush’un 2001 yılı ile beraber göreve getirdiği önemli isimlerin, Clinton’un dış politikasını ciddi bir şekilde eleştiren ve bu dış politikanın daha aktif olmasını isteyen kişiler olduğudur. Bu kişiler 1997’de kurulan “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi” adlı grubun üyesi olmuşlardır. Bu grup, temel olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde tek süper güç olarak ABD’nin küresel anlamda liderliğini amaçlamıştır (Pirinççi, 2011: 97). Yayımlanan bildirimlerde ABD’nin artık küresel anlamda bir rakibi olmadığı için sahip olduğu askeri gücünün üstünlüğünü kullanarak liderlik pozisyonunu yayması gerektiği, bu durum kapsamında Dünya’nın her tarafında müttefiklerinin bulunduğu, liberal ve ekonomik ilkelerinin yerkürenin her tarafında benimsendiği, Uluslararası Güvenlik ve ABD çıkarlarının birbirine eş tutulduğu ve gelecek yüzyılda bir “Amerikan Barışı” olması gerektiği vurgulanmıştır (Kagan ve Diğerleri, 2000:IV).

ABD’nin 2001 sonrası, jeopolitik yaklaşımlarını şekillendiren önemli kırılma noktasının, 11 Eylül 2001 terör saldırıları olduğu söylenebilir. Bu olaydan sonra, ABD Soğuk Savaş sonundan beri sürdürdüğü liberal söylemler ve demokrasi temelindeki dış politik araçlarını kullanmaya devam etmekle beraber, daha çok ulusal ve küresel güvenlik merkezli politikalara doğru bir kayma gerçekleştirmiştir. Yukarıda bahsi geçen

“Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi” grubunun ABD’nin küresel rolünü biçimlendiren etkisi düşünülürse, dış politikadaki bu belirgin değişimin fikri temellerinin 2001 yılı öncesinde olduğu görülebilecektir. Bununla beraber; Başkan Bush, 11 Eylül 2001 öncesinde, terörist saldırılar henüz gerçekleşmeden önce dış politikanın yönünü değiştirme girişimlerinde de bulunmuştur. 2000 yılında bir Başkan adayı olarak, Clinton döneminin “çok taraflılık” ilkesini reddetmiş ve bunun yerine ABD’nin öncelikle kendi çıkarlarına dayanan ve tek taraflı olarak gerçekleşecek bir politika çağrısı yapmıştır. Dahası, 2001 yılı Ocak ayında Başkan seçildikten sonra, ABD’nin kendi çıkarları ile ilgilenmesinin doğru politika olacağı ve ne zaman ihtiyaç duyulursa bu çıkarları kendi başına güvence altına alacağını duyurmuştur (Hook ve Spanier, 2014: 286).

ABD’nin Bush yönetimi altında 11 Eylül terör saldırıları sonrası, dış politikasını şekillendirecek ve “Bush Doktrini” olarak isimlendirilebilecek bazı temel kararlar aldığı görülmektedir. Buna göre; ABD Dış Politikası, üç temel sütuna dayanacaktır: Rakipsiz askeri üstünlük doktrini, “önelimsal ya da önleyici savaş” kavramı ve herhangi bir çokuluslu yapı başaramadığı takdirde tek başına hareket etme istekliliği. Başkan Bush, ABD’nin yeni dış politikasının gerekliliği üzerine konuşmuş ve bu politikanın “haydut devletler” ve terörist gruplar tarafından gelecek tehlikelere karşı oluşturulacağını ve büyük yıkıma yol açacak silahların yayılmasını engelleyeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, önceden uygulanmış olan “caydırıcılık politikası” artık geçerliliğini yitirmiştir ve terörist grupları ve benzer tehditleri önlemek için yeterli değildir (Peace.ca, 2004). Bush, ayrıca 20 Eylül 2001 tarihinde kongreye yaptığı konuşmada, terörle mücadelede diğer ülkelerle birlikte bir ittifak ilişkisi içinde hareket etme beklentisini ve terörizm karşısında ABD’nin tavrını açıkça ifade etmiştir. Buna göre; *“Her devlet, her bölgede şu an bir karar vermek durumundadır. Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle. Bugünden itibaren terörizmi barındırmaya devam eden ya da destekleyen her devlet, ABD tarafından düşman rejim olarak nitelendirilecektir ”* (Americanrhetoric, 2001) denilmektedir. Başkan Bush yönetiminde ABD, bu bildiriyle terörü destekleyen ve terörist grupları barındıran gerek devlet, gerekse diğer politik yapılara bir uyarı mesajı göndermiş ve “terörizmle savaş” politikasında küresel çapta ittifaklar aramıştır. ABD tarafından 11 Eylül saldırılarının sorumlusu olarak, Afganistan’daki Taliban rejimi ve El-Kaide terör örgütü görülmüştür. Bush yönetimi bu gruplara karşı düzenlenecek olan operasyonda özellikle Batı ülkeleri ve NATO nezdinde ittifaklar oluşturmayı başarmıştır.

ABD’nin 2001 sonrası jeopolitik yaklaşımlarının bir diğer kısmını Afganistan operasyonu sonrası 2003 Mart’ında başlatılan Irak operasyonu ya da diğer adıyla 2. Körfez Savaşı oluşturmuştur. Bu savaş sırasında ABD, özellikle “önleyici savaş” kavramı ve söylemini kullanmıştır. Bush Doktrini içerisinde değerlendirilebilecek bir kavram olan “önleyici savaş” kavramına, 11 Eylül saldırılarından bir yıl sonra 2002 Eylül’ünde açıklanan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi’nde vurgu yapılmaktadır. Buna göre şu ifadeler kullanılmaktadır:

*“Haydut devletleri ve onların terörist saldırılarını, ABD’ye, müttefiklerine ve dostlarına karşı kitle imha silahlarını kullanmadan veya tehdit oluşturmadan önce durdurmaya hazır olmalıyız. Bu kapsamda cevabımız, güçlendirilmiş ittifak ilişkileri, eski rakiplerimizle yeni ortaklıkların kurulması, etkili füze savunma sistemi geliştirilmesini ve istihbarat toplama, analiz etme yeteneğini artırmayı içeren modern teknolojiler ile birlikte askeri güç kullanımında yeniliklerdir”* (The White House, 2002: 14).

ABD'nin Ortadoğu jeopolitiği zemininde Bush yönetiminin Eylül 2001 saldırılarının ardından yapılan açıklamalarında, bildirimlerinde “Terörizmle Savaş” kavramı öncelikle Afganistan operasyonunu işaret etmiştir. Kavram daha spesifik hale getirilerek 2002 yılından itibaren bazı devletlere yoğunlaştırılmış, bu devletler için bir takım kavramlar geliştirilmiş ve bu durum da ABD'ye operasyonel anlamda bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda; “Terörizmle Savaş” kavramının temel amacı, 11 Eylül saldırıları ile ilişkilendirilen Afganistan'daki El-Kaide bağlantılarını ve onun özellikle Usame Bin Ladin gibi önde gelen kişilerini yok etmektir (Dodds, 2007 :72). 2003 Mart ile başlayan Irak operasyonu/işgalinin ise daha çok “şer eksenli” kavramı çerçevesinde dünyayı “kitle imha silahlarından arındırma” ve bunun sonucunda dünya barışını yeniden tesis etme amacıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.

Diğer taraftan, ABD'nin “Terörizmle Savaş” politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği Afganistan operasyonu, her ne kadar diğer Batı ülkeleri ve NATO nezdinde destek bulmuşsa da, ardından gelen ABD'nin Irak Harekatı birçok yönden ve dünyanın çeşitli bölgelerinde, bu ülkede uygulanan politikalar dolayısıyla bir Anti-Amerikanizm de doğurmuştur. Irak Savaşı, ABD içinden bazı eleştirilerin yükselmesine de sebep olmuştur. Özellikle, ABD'nin Irak Savaşı'nın ilerleyen yıllarında, Irak'a operasyon düzenlerken en önemli meşruiyet kaynağı olan “kitle imha silahları barındırma ve dünya barışını tehdit etme” tezi, Irak'ta kitle imha silahları bulamayan ABD hükümetini bu silahların Suriye'de bulunabileceğini iddia etmesine neden olmuştur. Bu zamanda, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Suriye'yi de “Haydut Devlet” kategorisine dahil etmiştir (Wallerstein, 2004 :266-267).

George W. Bush'un Başkanlık süresinin 2008'de dolmasından sonra, yerine Demokrat Parti Başkan adayı Barack Obama'nın seçilmesi, çeşitli çevrelerde ABD'nin “agresif” politikalarında bir değişime yol açacağı umudunu ortaya çıkarmıştır. Başkan Obama, 2008'de Beyaz Saray'a geldiğinde çözülmesi gereken acil sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan üçü en önemlileridir. İlki, 2008'de zirveye ulaşan mali kriz, ikincisi, El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'i yakalama hedefi ve üçüncüsü de Başkan Bush'un vaat ettiği gibi 2011 sonunda Amerikan askerlerini Irak'tan çekme planını yerine getirmedi (Hook ve Spanier, 2014: 332). Özellikle Başkan George W. Bush döneminde Afganistan ve Irak Savaşları'nın, gerek maddi yükü gerekse de Ortadoğu özelinde daha yaygın olmakla beraber, uluslararası kamuoyunda bir Anti-Amerikanizm yaratmış olması gibi sebeplerden dolayı, Başkan Obama döneminde bu bölgelerden adım adım geri çekilmeye çalışılmıştır. Bu politikalar, 2010 yılında açıklanan “Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi” içerisinde de görülmektedir. Obama döneminde ABD, Afganistan Savaşı için daha spesifik bir açıklama ve hedef belirlemiştir. Bu açıklamaya göre savaşın İslam dininin kendisi ile ilgisinin olmadığı, asıl hedefin El-Kaide olduğu ifade edilmiştir. (The White House, 2010: 20). Aynı zamanda, yapılan bir diğer açıklamada Irak Savaşı'nın da en kısa zamanda bitirileceği ve savaş sonunda Irak'ta sivil, demokratik bir yönetimin sağlanacağı belirtilmiştir. (The White House, 2010: 25) Bu açıklamalar yoluyla gerek Afganistan gerekse Irak Savaşları yüzünden Bush döneminde İslam Coğrafyası ile arası açılan ABD'nin prestijini de geri tesis etme yolunda bir adım atılmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte, özellikle kitle imha silahları konusunda Obama yönetimi hala duyarlıdır. Bu konuda; “Dünyanın en tehlikeli silahlarını içinde barındıran terörizm faaliyetlerini ve nükleer silahların yayılmasını engellemek için 2013 sonuna kadar tüm

*nükleer materyalleri emniyet altına almak konusunda çalışıyoruz.”* (The White House, 2010: 20) denilmektedir.

Görüldüğü üzere, Obama yönetimi boyunca ABD, Bush döneminden miras kalan birçok önemli sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Obama'nın içerisinde olduğu Demokrat Parti'nin, özellikle dış politika konusundaki daha ılımlı ve çözüme yönelik politikaları, Cumhuriyetçi yönetimin hakim olduğu dönemden farklılaşan bir özellik sergilemektedir. Bush yönetiminin jeopolitik yaklaşımında benimsediği çoğunlukla güvenlik eksenli dış politika, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde birçok tepkiyle karşılaşmıştır. Obama yönetiminin “ABD'nin prestijini zedeleyen” bu tepkileri yatıştırma ve yeni açılımlar yapma gibi görevleri olmuştur.

Tüm bu bilgiler ışığında söylenebilir ki; Soğuk Savaş sonrası görüş bildiren teorisyenlerin düşünceleri çerçevesinde şekillenen bir Amerikan jeopolitiği yeni dönemde etkili olmuştur. Dönemin ilk on yılı, küreselleşme hareketlerinin etkisiyle Fukuyama'nın öne sürdüğü üzere Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesine tanıklık ederken; 11 Eylül 2001 olayı Huntington'un iddiasını doğrular şekilde farklı kültürler arası bir medeniyetler çatışmasının kapısını aralamıştır. Dahası 2003 Irak işgali sonrası başlayan dönem ve gelişen süreç çatışma dinamiğini derinleştirmiş ve bu bağlamda Huntington'un görüşlerinin reel anlamda sahnelenmesine neden olmuştur. Sonuçta, Soğuk Savaş sonrası jeopolitiğinde yeni dünya düzeninin nasıl olacağına dair önermelerin çoğunun bir anlamda hayat bulduğu görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeni içerisinde ABD'nin kurgulmuş olduğu jeopolitik dönüşüm siyasi olarak liberal/demokratik düzenin, ekonomik olarak serbest piyasa sisteminin küreselleşmesi anlamını taşımıştır. Bu küreselleşme araçları uygulanırken de uluslararası bir güvenlik oluşturma eksenli hareket edilmiştir.

### **3.1.3. 2001'den günümüze Rusya ve Çin'in Jeopolitik Yaklaşımları**

2000'li yıllar ile birlikte Rusya Federasyonu'nun, Vladimir Putin'in Devlet Başkanı seçilmesinden sonra, Soğuk Savaş sonunun ilk on yıllık dönemindeki inişli çıkışlı Rus politikasını daha milliyetçi bir çizgiye kaydırduğu söylenebilir. Küresel politikalarda yeniden bir güç olarak yerini almak isteyen Rusya'nın jeopolitik yaklaşımları, bu dönemle birlikte “kendi yakın çevresinde söz sahibi olmasını ve özellikle Batılı devletlerini bu bölgelere yaklaştırmama” şeklinde gerçekleşen bir “Avrasyacılık / Neo-Avrasyacılık” jeopolitiğinde yerini bulmuştur.

Rusya'nın Neo-Avrasyacılık akımındaki en önemli isimlerden biri Aleksandr Dugin'dir. Dugin'in, fikri temellerini SSCB döneminden alan jeopolitiği ile Rusya Devlet Başkanı Putin'in politikaları üzerinde de etkili olduğu söylenilebilir. Dugin'in jeopolitik yaklaşımına göre; “Jeopolitik sadece güç ile ilgili bir bilim olup, ayrıca yönetimin nasıl olması gerektiği” ile de ilgilenmektedir (Ingram, 2001: 1034). Jeopolitik egemenlik ve bloklar arası rekabette başarılı olmak için Rusya, her türlü Atlantikçi etkiyi, Avrasya bölgesinden uzaklaştırmalıdır. Anti-Atlantikçi güçlerin etkisi altında olan diğer potansiyel bölgelerle iyi ilişkiler geliştirilmelidir. Bu ilişkiler, Avrasya'da, genişletilmiş Rusya ile Almanya, İran, Japonya arasında stratejik ittifakların kurulması yolu ile oluşturulabilmektedir (Ingram, 2001: 1037). Ayrıca Dugin'in Avrasyacılık/Neo-Avrasyacılık jeopolitik yaklaşımına göre; ABD'nin dış politikasının yeni muhafazakar açıklaması kabul edilmekle beraber; böylesi bir zarar verici Amerikanizm'e direnmek ve kendi kültürel kimliklerini korumak için küresel toplumun, Rusya ve yeni bağımsız

olmuş, özellikle Orta Asya devletleri ile bir birlik oluşturması gerektiği görüşü ön plana çıkmaktadır. Çünkü, Avrasyacı yaklaşıma göre, bu devletlerin birleştirici bir gücü de, ABD karşıtlığına sahip olmalarıdır. Avrasyacı jeopolitiğin önemli özelliği Atlantikçi yaklaşım ile taban tabana zıt bir politika geliştirmesidir. Uygulama açısından bakıldığında bu durum George W. Bush döneminde Kuzey Kore, Irak ve İran için ilan edilen “Şer Eksenini” kavramında görülmektedir. Buna göre Avrasyacı yaklaşım, “şer eksenini” içerisine giren Suriye dahil bu devletlerin Amerikan saldırısı karşısında bağımsızlıklarını korumak için kitle imha silahlarının geliştirilmesi gibi önemli adımlar atması gerektiğini tavsiye etmektedir (Shlapentokh, 2007: 144). Rusya’nın Avrupa kurumlarına bakış açısı ve Amerikan jeopolitik yaklaşımı ile gerilimli ilişkisi, Rusya’nın kendi jeopolitiğinin bir nevi mantığını oluşturmaktadır. Bu politikaya göre, Sovyetler Birliği sonrası yeni bağımsız olmuş devletler ile birlikte Çin ve Hindistan’ın da katkı sağlaması ile gerçekleşecek bir entegrasyon politikası, “çok kutuplu dünya” doktrininin kurulmasının yolunu açacaktır (Solovyev, 2004: 88). Rusya’nın bu kapsamda değerlendirilebilecek Avrasya jeopolitiğinin en önemli kurumsal oluşumu, kısaca “Şanghay Beşlisi” olarak bilinen Şanghay İşbirliği Örgütü’dür. Bu örgüt 2001 yılında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’ın katılımıyla kurulmuş olup, sınırların silahlardan arındırılması, arttırılmış askeri işbirliği ile her konuda bilgi paylaşımını amaçlamış ve bu hedefleri ajandalarına yerleştirmişlerdir. Ayrıca Şanghay İşbirliği Örgütü, bölgesel bir ekonomik girişim olarak, jeopolitik ve jeostratejik temelde görevler yürütmektedir (Albert, 2015).

Bu bilgiler ışığında, genel olarak Rusya Federasyonu’nun Putin liderliğinde Avrasyacı/Neo Avrasyacı politikalara doğru bir eğilim gösterdiği düşünülebilir. 2000’li yılların başında Afganistan operasyonu ve terör tehdidi karşısında, Rusya ABD’ye destek politikaları yürütmesine rağmen; 2003 yılından itibaren bu ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Özellikle ABD’nin Irak’a tek taraflı olarak müdahale etmesi ve daha önemlisi de Gürcistan’da aynı yıl yaşanan “Gül Devrimi” gibi Batılı anlamda değerlendirilebilecek hareketler, ilişkilerin bozulmaya başlamasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bununla beraber Rusya’nın Avrasyacı jeopolitik kapsamında “Yakın Çevre” olarak tanımladığı Orta Asya bölgesinde, ABD’nin etkinliğini arttırmaya çalışması ilişkilerdeki önemli kırılma noktalarından biri haline gelmiştir (Özbay, 2011: 188). Gürcistan özelinde devam edildiğinde 2003’te bu ülkede yaşanan devrimden sonra ve 2008 yılında yine bu ülkede başlayan savaş, ABD-Rusya ilişkilerinde Soğuk Savaş sonrası en gerilimli dönemlerden birini oluşturmuştur. Gürcistan’ın NATO’ya girmek konusundaki ısrarı ve Rusya’nın Gürcistan’ın Güney Osetya bölgesine birlikler göndermesi,(Köremezli, 2011: 271) ilişkilerin bozulması, dahası bu bölgede çıkarların çatıştığının temel göstergesidir.

Rusya Federasyonu, ABD’nin Atlantikçi politikalarına karşı kendi Avrasyacı politikasını sürdürmeye gayret etmektedir. 2014 yılında Ukrayna gibi, Rusya’nın “yakın çevre” olarak ve eski Sovyet coğrafyasının bir parçası olarak tanımladığı bölgede, etki alanını arttırmaya çalışması ve bu bölgedeki Avrupa Birliği-NATO ekseninde oluşturulmaya çalışılan Batılı zemini bertaraf etme çabası, ABD-Rusya rekabetinin jeopolitik yönden anlamını gözler önüne sermektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, küresel politikalarda etkisini arttırmaya çalışan bir diğer devlet de Çin’dir. Çin’in özellikle ekonomik yönde gelişmeler kaydetmesi ve askeri kapasitesini arttırması, bir bölgesel güç olma yolunda Asya Kıtası’nda dikkatlerin



Çin'in üzerine çevrilmesine neden olmuştur. Bu durumun “ABD'nin küresel liderliğine” tehdit oluşturup oluşturmadığı ise çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Birincisi; ABD, Çin'in ekonomik büyümesini, sağlıklı olduğu sürece desteklemiş, dahası uluslararası sisteme bu sayede daha fazla entegre olması için teşvik etmiştir. ABD, Çin'in ekonomik anlamda istikrarlı bir ülke haline gelmesini ve uluslararası sistemde söz sahibi olmasını, dolayısıyla kendi çıkarları için de önemli görmektedir (Çakmak, 2011: 142). Diğer yandan Çin'in ekonomik büyümesi ve refahı, bazı kuşku da beraberinde getirmektedir. Çin, 2001'de Bo'ao Forumu'nun kurulmasıyla, Dünya finansal liderliği rolünü resmi olarak iddia etmeye başlamıştır. Bu Forum'un, her yıl Davos-İsviçre'de düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'na paralel şekilde icra edilen bir forum olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 21. yüzyılın Asya yüzyılı olacağı düşünüldüğünde, Davos'a böylesi bir alternatif oluşum yerinde görülmektedir. Ayrıca Çin için bu oluşumun bir diğer önemi de, artık Asya ekonomik kalkınmasının motor gücünün Japonya olmayacağı yönünde sinyaller vermesidir. Zira, Çin ekonomisi özellikle 2010-2011 yıllarında büyük bir atılım yaparak Japonya'yı geçip Asya'da birinci sıraya, Dünya'da ise ABD'nin ardından ikinci büyük ekonomi durumuna gelmiştir (Dreyer, 2015: 520-521).

ABD'nin “küresel liderlik” rolünü Çin'in tehlikeye atıp atmayacağı kısa vadede bilinmemektedir. Fakat yine de Çin'in yükselişi ile ilgili hesaba katılması gereken iki durum söz konusudur: Birincisi; Çin'in son 30 yıldaki hızlı yükselişi, uzun soluklu tarihi bir kararlılığı yansıtmaktadır. Çin'in yükselişi, devam ettiği takdirde, ABD'nin Soğuk Savaş'ın sonundan beri sürdürdüğü, rakipsiz jeopolitik pozisyonunun değişme ihtimali bulunmaktadır. Bu kapsamda ABD'nin yanıtlaması gereken soru oluşabilecek bu türden bir duruma nasıl uyum sağlanacağıdır. İkinci olarak ise; Çin'in ekonomik olarak büyümesinin yarattığı bu tedirginliğe rağmen, Çin liderlerinin ABD ile dünya çapında bir yüzleşme aramıyor oluşlarıdır. Bu kapsamda Çin, sadece yerel ihtiyaçlarına öncelik vermektedir (Minzer, 2007).

Çin'in askeri kapasitesinin gelişimi de tıpkı ekonomik büyümesi gibi dikkat çekicidir. ABD ve Uzakdoğu'daki müttefikleri, Çin'in gelişen askeri modernizasyonuna karşı temkinli davranmaktadırlar. Denizdeki uçak gemileri, modern denizaltılar gibi askeri imkanlar ile birlikte, karada konuşlandırılmış balistik füzeler Çin'in bölgedeki durumuna güç katmaktadır (Viotti ve Kauppi, 2014: 89). Bununla beraber, kendini çoğunlukla ekonomik gelişmeye odaklamış olan Çin, askeri anlamda ABD ile bir rekabet içerisine girmekten kaçınmaktadır. Çin'in askeri kapasitesini bu şekilde geliştirmesinin ve silahlanmasının temel nedeni, bölgesel jeopolitik ve jeostratejik öncelikleridir. Bu önceliklerde ise ilk sırayı Tayvan almaktadır. Tayvan adasını kendi eyaleti olarak kabul eden Çin'in, bu adadaki herhangi bir siyasi durum değişikliği durumunda müdahale hakkını elinde bulundurması, askeri harcamalarını en çok bu bölge üzerinde yoğunlaştırmasına neden olmuştur (Çakmak, 2011: 143). Dolayısıyla, Çin'in silahlanmasının, direkt olarak ABD ve diğer ülkelere karşı alınan bir önlem değil, çoğunlukla kendi bölgesel çıkarları ile ilgili bir politika olduğu söylenebilir.

## SONUÇ

19. Yüzyılın sonunda ilk kez ortaya çıkmasından beri, Jeopolitik kavramının farklı coğrafyalarda birçok devlet adamı ve siyaset bilimci tarafından, kendi siyasi coğrafyalarını tanımlamak, dış politikalarını şekillendirmek ve bölgesel, küresel stratejilerini oluşturabilmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Aslında jeopolitik kavramının içeriği, hangi devletler tarafından bu içeriğin ne şekilde doldurulduğu, o ülkelerin kendi çıkarları tarafından biçimlendirilmiştir. Siyasi tarihteki önemli dönemlerin jeopolitiği, çoğunlukla o dönemi etkileyen güçlerin etkisiyle belirlenirken, aynı zamanda hali hazırda içerisinde bulunan jeopolitik ortam da ilgili güçlerin politikalarını oluşturan etken haline gelmiştir. Dolayısıyla, devletlerin politikaları ve jeopolitik durum arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar ve bazı yorumlara göre Soğuk Savaş sonuna kadar olan dönem, kavramın ilk kez ortaya çıkması ve bu yönde devletlerarası ilişkilerde kullanılmaya başlanmasından dolayı, “Klasik Jeopolitik” teorilerin kullanıldığı dönem olarak tanımlanırken; Soğuk Savaş sonundan günümüze kadar olan dönemin, “Yeni Jeopolitik” teorilerin sahne aldığı dönem olduğu kabul edilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde birçok etkin güç unsuru bulunduğu için, jeopolitik de bu ülkelerin tanımlamaları doğrultusunda şekillenmiş; bu dönemden Soğuk Savaş sonuna kadar olan dönemde ise jeopolitik, dünyanın iki kutba ayrılmasından dolayı, bu iki güç ve politikaları çerçevesinde bir gelişim göstermiştir. 1990’lı yıllar ile birlikte değişen siyasi ortam ve bu siyasi ortamda “tek süper güç olarak ABD’nin kalmış olması” ya da bu konudaki tartışmalar, jeopolitiğin revize edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda, Soğuk Savaş sonrası dönem, ABD’nin öncelikle “Yeni Dünya Düzeni” söylemleri temelinde bir jeopolitik oluşturmaya zemin hazırlamış ve bu durum ABD’nin tek kutuplu bir dünyaya pencere açtığı şeklinde algılamalara sebep olmuştur. Bu algının oluşmasındaki temel neden, ABD’nin “Yeni Dünya Düzeni” söyleminin temelde kendi felsefesinin yansıması olan küresel liberal düzen ve uluslararası güvenlik içerikli olmasıdır.

Soğuk Savaş sonu ile birlikte özellikle ABD’li teorisyen ve akademisyenlerin yeni dünya düzenine ilişkin öne sürdüğü önemli fikirlerin, değişen jeopolitik durum içerisinde ve siyasi, ekonomik gelişmeler çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle 11 Eylül saldırıları öncesinde görüş bildiren “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi” grubunun söylemleri temel alındığında, bahsi geçen olay sonrası oluşan jeopolitik ortamın ve gelişen sürecin yansımaları daha net olarak ifade edilebilir. ABD’nin, tek kutuplu dünya düzeninde Brzezinski’nin de vurguladığı küresel gücün belirleyici unsurlarını pekiştirmek ve bu unsurlara daha yapıcı bir zemin kazandırmak için hareket ettiği görülmekte ve politikalarını da bu çerçevede yeniden şekillendirmektedir.

Bununla beraber; Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk on yılı ile 2000’den günümüze kadar olan bölümü belirgin farklılıklar barındırmaktadır. İlk on yılda, ABD’nin karşısında rekabet gücü yüksek küresel bir güç bulunmadığı için, ABD, genel olarak dünya politikalarına daha fazla hakim olan ve Rusya gibi, Soğuk Savaş dönemi rakibini, kendi ideallerine entegre etmeye çalışan bir model ülke olarak görünmektedir. Fakat 2000 yılı ile başlayan yeni dönemde, özellikle Rusya’nın eski gücüne erişebilmek adına etkin jeopolitik yaklaşımlar sergilemeye başlaması ve dahası Asya’da Çin gibi bölgesel güçlerin ortaya çıkmasının, küresel dengeleri değiştirme potansiyeli içeren gelişmeler

olduğu görülmektedir. Her ne kadar Çin'in bir rakip olarak ABD'nin karşısında olmak istemediğine dair açıklamaları olsa da, bu ülkenin yıllar içinde büyüyen ekonomisi ve gelişen askeri kapasitesi ABD'yi tedirgin etmektedir. Rusya ise bu anlamda öncelikle yakın çevresinde olmak üzere sonrasında küresel politikalarda ABD tezlerinin karşısında bir konumlanma gerçekleştirerek kendi jeopolitiğini oluşturmakta ve bu anlamda ekonomik olmasa da siyasi olarak bir rakip görünümüne erişmeye başlamaktadır. Özellikle bu iki aktörün ABD'nin karşısında bir bloku oluşturmak üzere hareket etme eğilimleri, Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu düzenin aşınmaya başladığı izlenimini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, tek kutupluluktan yönetsel olarak farklılaşmakla beraber 2. Dünya Savaşı öncesi olduğu gibi yeniden çok kutupluluğa dönülme ihtimali düşünülebilir. Bu gelişmelerin ve değişimin ilerleyen yıllarda da hızla artması beklenmektedir.

## KAYNAKÇA

- Albert E. (2015). The Shanghai Cooperation Organization. [Erişim Adresi]: <http://www.cfr.org/china/shanghai-cooperation-organization/p10883>, [Erişim Tarihi: 25.01.2016].
- Americanrhetoric (2001). George W. Bush: Address to Joint Session of Congress Following 9/11 Attacks. [Erişim Adresi]: <http://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbush911jointsessionspeech.htm>, [Erişim Tarihi: 20.01.2016].
- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: re-visioning world politics*. 2.bs., London: Routledge.
- Armaoğlu, F. (2010). *20. yüzyıl siyasi tarihi: 1914-1995*. 17.bs., İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Brzezinski Z. (1996). *Kontrolenden çıkmış dünya: Yirmibirinci yüzyılın arifesinde dünya çapında karmaşa*. 2.bs., (Çev. H. Menemencioğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Brzezinski Z. (2005). *Büyük satranç tahtası: Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri*. (Çev. Y. Türedi). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cohen, S.B. (2009). *Geopolitics: The geography of international relations*. 3.bs., London: Rowman&Littlefield.
- Çakmak, C. (2011). Amerikan Dış Politikası ve ABD-Çin İlişkilerinde Pragmatizm ve Rasyonalite. C. Çakmak vd. (Eds.), *Yakın dönem Amerikan dış politikası: Teorik ve pratik içinde*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Dreyer, J.T. (2015). The rise of China and the geopolitics of East-Asia. *Orbis*. 59, (4), 518-529.
- Dodds, K. (2003). Cold war geopolitics. J. AGNEW, K. MITCHELL, G. TOAL (ed.), *A companion to political geography*, Cornwall: Blackwell Publishing.
- Dodds, K. (2007). *Geopolitics: a very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Ekmekçi F. (2011). Demokratik barış teorisi: Bir değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7 (26), 107-124.
- Flint, C. (2006). *Introduction to geopolitics*. New York: Routledge.
- Fukuyama, F. (2005). Tarihin sonu mu?. M. Aydın, E. Özensel (Ed.), *Tarihin sonu mu?: Francis Fukuyama v.d.*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Haggman, B. (1998). Rudolf Kjellén and modern Swedish geopolitics. *Geopolitics*. 3, (2), 99-112.
- Halliday F. (2002). *2000'lerde dünya: Tehlikeler ve vaatler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Hamilton R.F. ve Herwig H.H. (2003). *The Origins of World War I*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Heywood, A. (2014). *Küresel siyaset*. (Çev. N. Uslu, H. Özdemir). Ankara: Liberte Yayınları.
- History.com (2009). Detente. [Erişim Adresi]: <http://www.history.com/topics/cold-war/detente>, [Erişim Tarihi: 17.12.2015].
- History.com (2009). Truman Doctrine is announced. [Erişim Adresi]: <http://www.history.com/this-day-in-history/truman-doctrine-is-announced>, [Erişim Tarihi: 16.12.2015].
- Hook, S.W. ve Spanier J. (2014). *Amerikan dış politikası: İkinci dünya savaşından günümüze*. (Çev. Ö. Zihnioğlu Tanırlı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Huntington, S.P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of World order*. New York: Simon&Schuster.
- Ikenberry, G.J. (2001). *Institutions, strategic restraint and the rebuilding of order after major wars*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ingram, A. (2001). Alexander Dugin: Geopolitics and neo-fascism in post-Soviet Russia. *Political Geography*. (20), 1029-1051.
- İşcan, İ.H. (2004). Uluslararası İlişkilerde klasik jeopolitik teoriler ve çağdaş yansımaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1 (2), 47-79.
- Kagan, D., Schmitt G., Donnely T. (2000). *Rebuilding America's defence: Strategy, Forces and Resources for a new century*. Washington: The New American Century. Erişim Adresi <http://www.informationclearinghouse.info/pdf/RebuildingAmericasDefenses.pdf>
- Kearns, G. (2009). *Geopolitics and empire: The legacy of Halford Mackinder*. New York: Oxford University Press.
- Kennan, G.F. (2003). The sources of Soviet conduct. G.O. Tuathail, S. Dalby, P. Routledge (Eds.), *The geopolitics reader* içinde (61-65. ss.). New York: Routledge. [İlk Yayınlanma: 1947].
- Köremezli, İ. (2011). ABD'nin Güney Kafkasya politikası: 1991-2011. C. Çakmak vd. (Eds.), *Yakın dönem Amerikan dış politikası: Teorik ve pratik* içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lynch, A.C. (2001). The realism of Russia's foreign policy. *Europe-Asia Studies*, 53 (1), 7-31.
- Lynch, D. (2000). *Russian peacekeeping strategies in the CIS: The cases of Moldova, Georgia and Tajikistan*. London: Macmillan Press.
- Miller Center of Public Affairs, University of Virginia. (2015). George H.W. Bush: Address to the Nation on the Invasion of Iraq (January 16,1991), [Erişim Adresi]:

<http://millercenter.org/president/bush/speeches/speech-3428#top>, [Erişim Tarihi: 01.01.2016].

Miller Center of Public Affairs, University of Virginia. (2015). George H.W. Bush: Foreign Affairs, [Erişim Adresi]: <http://millercenter.org/president/biography/bush-foreign-affairs#contributor>, [Erişim Tarihi: 19.12.2015].

Miller Center of Public Affairs, University of Virginia.(2015). Harry S. Truman: Life in Brief, [Erişim Adresi]: <http://millercenter.org/president/biography/truman-life-in-brief#contributor>, [Erişim Tarihi: 16.12.2015].

Minzer, C. (2007). The rise of China and the interests of the United States. *The Ripon Forum*. 41, (2), [Erişim Adresi]: <http://www.riponsociety.org/article/the-rise-of-china-and-the-interests-of-the-united-states/>

Noonan, M.P. (2015). American geostrategy in a disordered world. *Orbis*, 59 (4), 600-612.

Özbay, F. (2011). Rusya-ABD ilişkileri: 1991-2011. C. Çakmak vd. (Eds.), *Yakın dönem Amerikan dış politikası: Teorik ve pratik içinde*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Peace.ca. (2004). The Bush Doctrine and the U.S. Military. [Erişim Adresi]: <http://www.peace.ca/bushdoctrine.htm>, [Erişim Tarihi: 20.01.2016].

Pirinççi, F. (2011). Amerikan dış politikasında dinamizm ve başkanlar: Retorik ve uygulama. C. Çakmak vd. (Eds.), *Yakın dönem Amerikan dış politikası: Teorik ve pratik içinde*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Sempa, F.P. (2002). *Geopolitics: From the cold war to the 21st century*. New Jersey: Transaction Publishers.

Sezenler, O. (2009). Yumuşama dönemi ve jeopolitik: Henry Alfred Kissinger. M.S. Palabıyık (Ed.), *Batı'da jeopolitik düşünce içinde*. Ankara: Orion Kitabevi.

Shlapentokh, D. (2007). Dugin, Eurasianism and Central Asia. *Communist and Post-Communist Studies*. (40), 143-156.

Solovyev, E.G. (2004). Geopolitics in Russia: Science or vocation. *Communist and Post-Communist Studies*. (37), 85-96.

The White House (2002). *The National Security Strategy of the United States of America*. Washington: The White House. Erişim Adresi <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

The White House (2010). *The National Security Strategy*. Washington: The White House. Erişim Adresi: [https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss\\_viewer/national\\_security\\_strategy.pdf](https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf).

Viotti, P.R. ve Kauppi, M.V. (2014). *Uluslararası ilişkiler ve dünya siyaseti*. (5.bs.). (Çev. A. Özbay Erozan).Ankara: Nobel Yayıncılık.

Wallerstein, I. (2004). *Amerikan gücünün gerileyişi: Kaotik bir dünyada ABD.* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Yatin, G. (2009). Yaşayan bir organizma olarak devlet: Friedrich Ratzel. M.S. Palabıyık (Ed.), *Batı'da jeopolitik düşünce* içinde. Ankara: Orion Kitabevi.